

Život a zvyky kaukazských Čerkesov: historicko-komparatívna sondáž
cestopisov európskych cestovateľov od začiatku 16.
do polovice 19. storočia

Michal Šmigel' – Aleksandr Cherkasov – Miroslav Kmet'

Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Matej Bel University
Faculty of Arts
Department of History
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Doc. Aleksandr Cherkasov, DrSc.
International Network Center for Fundamental and Applied Research
89 Gorkogo Str.
Of. 4, 354000 Sochi
Russian Federation
e-mail: bylyegody@sutr.ru

Doc. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.
Matej Bel University
Faculty of Arts
Department of History
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: miroslav.kmet@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:29-50

Life and traditions of Caucasian Circassians: historical-comparative probe of travelogues of European travellers from the beginning of the 16th century to the half of the 19th century

The aim of this study is to clarify evolution of life and traditions of Circassian society in a historically comparative perspective. It is based on published travelogues and diaries of European travellers who visited various parts of Caucasian Circassia from the 16th century to the half of the 19th century. Although they had described various aspects of life of this varied mountain ethnic group, the study focuses on just a few of them: anthropological appearance, language, religion, clothing, traditions, social activities and social structure of the Circassians. This data shows that Circassia embodied tribal formation that was split, speaking different languages without existence of any mutual language of interethnic communication. Despite this fact, different tribes had been somehow connected. This variedness was based on the Circassians mentality and religious issues as well. Isolation of the Circassia area, underdevelopment of external relations, absence of migration processes and peculiarities of the population mentality conditioned weak development of craft, industry, trade and character of social activities at all.

Key words: Circassia, Circassians, the Caucasus, everydayness, customs, traditions, travelogues, European travellers of the 16th – 19th Century

Evolučný vývoj viacerých národov prit'ahoval a prit'ahuje záujem nielen výskumníkov, ale aj širšej verejnosti. Tento záujem osobitne vzrastá vtedy, pokiaľ sa týka územia, kde sa podpísal vplyv viacerých civilizácií. Za jedno z takých miest na zemi je právom považované Čerkesko

(rus. Черкесия) – územie osídlené kmeňmi severozápadného a čiastočne centrálného Kaukazu.¹ O dávnej histórii Čerkeska sa zachovalo veľmi málo informácií. Hodnoverným je len to, že krajina postupne prešla radom kultúrnych vplyvov, začínajúc skýtsko-sarmatským, následne bola ovplyvnená zo strany Grékov, Peržanov, Byzantíncov, turkických národov a napokon Osmanmi a Rusmi. Práve v dôsledku rusko-kaukazskej vojny (1817 – 1864), ktorá znamenala podmanenie Čerkeska Ruskom, sa väčšina jej obyvateľov vyst'ahovala na územie Osmanskej ríše. Pozostatky Čerkesov boli ruskou mocou presídlené na rovinaté terény Kubáne s cieľom asimilácie. Pripojené a ľudoprázdne územie severozápadného Kaukazu sa osídľovalo ruskými kolonistami.

Existuje viacero máp Čerkeska. Jednu z nich (datovanú rokom 1830) publikoval etnograf a člen Kaukazského oddelenia Ruskej geografickej spoločnosti Leonid Jakovlievič Ulie vo svojej knihe zasvätenej domorodým národom Čerkeska.² Na tejto mape v hraniciach historického Čerkeska sú menované kmene: Natuchajcov, Šapsugov, Ubychov, Abazincov, Kabardincov, Abadzechov, Beslenejcov, Chatukajevcov a ďalších.

Podľa Encyklopedického slovníka Brockhousa-Efrona (vydávaného v Rusku v rokoch 1890 – 1907) je pod názvom „Čerkesi“ označovaná skupina kmeňovo rôznorodých, avšak jazykom a kultúrou príbuzných západno-horských národov Kaukazu obývajúcich (až do svojho vyst'ahovania z Ruska) väčšiu časť Kabardinskej plošiny, značnú časť oboch kaukazských hrebeňov a východné pobrežie Čierneho mora. Čerkesi sa rozdeľujú na tri veľké skupiny: na vlastných Čerkesov alebo Adygejcov (resp. Adyge ako sa sami nazývajú), Kabard'anov a Abcházcov. Do prvej veľkej skupiny (Čerkesi – Adyge) patria nasledujúce etniká: Abadzechovia, Šepsugovia, Natuchajci, Beslenejenci, Jegarukajovia a Mecheševci, Gatiukajevci, Temirgojovci (Kemgujovci), Bžeduchovia a nakoniec Žanejevci i veľmi zmiešaný kmeň Ubychov.³ Čerkesi žili na Kaukaze takmer na rovnakom teritóriu od staroveku. Etnonym Čerkesi im bol daný okolitými etnikami (zrejme pochádza z turkických slov *čer* – cesta a *kesmek* – odrezat', t. j. Čerkes ako synonymum *zbojníka*), sami seba ale vždy nazývali Adyge. Už u gréckych historikov sa nachádza pomenovanie *Kerket*, ktoré sa vzťahuje práve na Čerkesov. Gréci ich nazývali aj Zichmi. V minulosti sa územie Čerkesov rozprestieralo okrem západného Kaukazu aj na Krymskom polostrove. Ešte v roku 1502 ovládali východné pobrežie Azovského mora až k Bosporu Kimmerijského (starogrécky názov dnešného Kerčského prielivu – pozn. autorov), odkiaľ boli vytesnení Tatármi a Rusmi. Z Byzancie prevzali kresťanstvo a spolu so všeobecnými podmienkami historického života Kaukazu – tejto otvorenej cesty národov – vytvorili si sociálny ústroj militantného feudalizmu, ktorý sa tu zachoval neporušený až do éry boja s Ruskom. Čerkeská odvaha, čestnosť, prísne mravy, veľkorysosť, pohostinnosť boli rovnako preslávené ako krása a pôvab ich mužov a žien. V spôsobe života boli prostí a prirodzení. Sám ich život bol však plný drsnosti, krviprelievania a krutosti.⁴

¹ Čerkesko (rus. Черкесия) – krajina a historická oblasť juhu Ruska, územie historického osídlenia Čerkesov (Adygov) v horách, predhoríach a stepiach severozápadného a centrálného Kaukazu vo východnom Čiernomorí. Historické teritórium Čerkeska leží na území dnešnej Adygejskej republiky (Adygejsko – subjekt Ruskej federácie) a častiach území dnešných krajov Ruskej federácie – Stavropol'ského a Krasnodarského.

² ЛЮЛЬЕ, Л. Я. *Черкесия: историко-этнографические статьи* (С издания 1927 года, Краснодар). Краснодар, 1990, s. 19, 30.

³ Z jazykového hľadiska sa čerkeské dialekty delia na západnú a východnú skupinu. Západná – adygejská zahŕňa bžeduchský, šapsužský, čemgujský a abdzášsky dialekt (posledný je najrozšírenejším dialektom v diaspóre); východná skupina – kabardská sa člení na dva dialekty: vlastný kabardský a beslenský; osobitné postavenie má ubyština. GLANVILLE, P. a kol. *Encyclopedie jazykí Evropy*. Praha, 2002, s. 197.

⁴ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXXVIII: Черкесы. Санкт-Петербург, 1903, s. 580-582.

Predložená štúdia si kladie za cieľ v historicko-komparatívnej perspektíve ozrejmiť evolúciu života a zvykov čerkeského spoločenstva na základe publikovaných cestopisov a denníkov európskych a ruských cestovateľov, ktorí navštívili rôzne časti kaukazského Čerkeska od začiatku 16. do polovice 19. storočia. Hoci popísali rôzne aspekty života tejto horalskej spoločnosti, predložená štúdia sa zameriava len na niekoľko z nich, a to na antropologický výzor, jazyk, náboženstvo, odev, tradície, sociálne aktivity a sociálnu štruktúru čerkeskej spoločnosti.

Európski cestovatelia objavujú Čerkesko

Severný Kaukaz priťahoval pohľady Európanov od najstarších dôb. Prvé zmienky o ňom pochádzajú už z čias Homéra (7. storočie pred Kr.). Množstvo informácií o národoch regiónu v antickom období zanechali starí Gréci a Rimania.⁵ Avšak po vpáde Hunov na severný Kaukaz v 4. storočí po Kr. sa európska literárna tradícia o regióne prerušila, a to až do 13. storočia. Byzantská literatúra v tom období vykazuje len útržkové informácie o Abcházsku, Kryme a oblasti medzi Kubáňou a Donom.

Obr. č. 1: Mapa západného Čerkeska (so zobrazením významnejších pričiernomorských kmeňov Čerkesov)

Opätovný záujem o severný Kaukaz bol spôsobený rozvojom obchodu a začiatkom kumulácie obchodného kapitálu v Európe a s tým súvisiacim záujmom Európanov preniknúť do Indie a Číny. Perspektívne cesty z Európy viedli cez Kaukaz, ktoré však v 13. – 15. storočí kontrolovali Tatári (Mongoli). Na začiatku práve k nim smerovali európski obchodníci a kresťanskí misionári (v snahe ich obrátenia na kresťanskú vieru) a tiež cestovatelia

⁵ Pozri: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*. Т. 4. Тифлис, 1884, s. 1-248; *Античные источники о Северном Кавказе*. Нальчик, 1990.; *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе*. Сост. В.В. Латышев. Санкт-Петербург, 1992.

a dobrodruhovia. Materiály európskej literatúry z 13. – 15. storočia sa však vyznačujú len príležitostnými zmienkami o Alanoch a Čerkesoch, s výnimkou poznatkov Giorgia Interiana.⁶

Za jedno z prvých komplexnejších svedectiev o živote v Čerkesku sú pokladané cestopisy autora menom Giorgio Interiano, janovského cestovateľa, historika a etnografa, ktorý navštívil región niekedy na prelome 15. a 16. storočia. Zo svojich ciest sa vrátil v roku 1501 a v roku 1502 vydal v Európe prvý opis Zichie (Čerkeska) v knihe *Život a krajina Zichov, známych ako Čerkesi. Pozoruhodný príbeh*.⁷ Je to interesantný materiál, na základe ktorého a v komparácii s dielami ďalších cestovateľov je možné sledovať vývoj života a tradícií východno-černomorských horských národov krátko po páde Byzantskej ríše a Trapezuntského cisárstva až do polovice 19. storočia.

Informácie Európanov o národoch severného Kaukazu sa stávajú početnejšie a detailnejšie v 16 – 17. storočí. Šírenie správ o Kaukaze bolo spôsobené novou medzinárodnou situáciou z konca 15. storočia, spojenou s dobytím oblasti Čierneho mora osmanskými Turkami. Ďalším faktorom bola prítomnosť Krymského chanátu – zdroja konfliktov pre východoeurópske štáty. V snahe dosiahnuť mierové vzťahy s chánom vysielali vlády viacerých európskych krajín na Krym diplomatické misie a ich členovia publikovali svoje poznámky o Tatároch a susediacich národoch. Ďalšie informácie o národoch severného Kaukazu pochádzali od jezuitov, ktorí v 16. – 17. storočí aktívne pôsobili na území cárskeho Ruska a na Kaukaze.⁸

V 17. storočí navštívilo Čerkesko viacero európskych cestovateľov. V roku 1629 do krajiny pricestoval katolícky misionár, dominikánsky mních Giovanni da Lucca. Svoje pozorovania následne rozvinul v *Správe pre Svätú Kongregáciu pre propagáciu viery o Tatároch, Čerkesoch, Abazoch, Mingreloch a ďalších národoch*, ktorú následne rozvinul v diele *Opísanie perekopských a nogajských Tatárov, Čerkesov, Mingrelov a Gruzíncov*.⁹ Približne v rovnakom čase, v rokoch 1622 – 1633, zastával na Kryme funkciu prefekta Caffy¹⁰ katolícky misionár Emiddio Dortelli d'Askoli, ktorý taktiež zanechal opis každodenného života a tradícií v Čerkesku v diele *Opis Čierneho mora a Tatárska*.¹¹ V roku 1637 navštívil Čerkesko nemecký cestovateľ, geograf, historik a orientalista Adam Olearius v rámci misie šlezvicko-holštajnského vojvodu Fridricha III. Zanechal po sebe dielo *Opis cestovania do Moskoviei a cez Moskoviei do Perzie a spät'* (1. vyd. v roku 1647; následné v rokoch 1656 a 1663).¹²

V 18. až prvej polovici 19. storočí nárast záujmu Európanov o východné pobrežia Čierneho mora a Kaukazu podnietili ďalšie príčiny. V prvom rade to bolo zintenzívnenie boja medzi Ruskom, Perziou a Osmanmi o ovládnutie Kaukazu. Okrem toho sa prejavoval záujem

⁶ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*. Сост. В. Аталикков. Вып. III. Нальчик, 2010, s. 3.

⁷ *La vita et sito de' Zichi, chiamati Ciarcassi, Historia notabile* (di Geor. Interiano). Venezia, Aldo Manuzio, 1502; V ruskom vydaní: ИНТЕРИАНО, Дж. *Быт и страна зихов, именуемых черкесами*. Нальчик, 1974.

⁸ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 3-4.

⁹ *Описание перекопских и ногайских татар, черкесов, мингрелов и грузин Жана де Люка, монаха Доминиканского ордена (1625)*. Перевод П. Юрченко. In: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 11. Одесса, 1879, s. 473-493; *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 40-44.

¹⁰ Caffa (gréc. Theodosia, tal. Caffa, tatár./tur. Kefe, rus. Feodosija – Феодосия) – pôvodne grécka kolónia založená kolonistami z Milétu v 6. storočí pred Kr. na Kryme. Neskôr patrila Byzantskej ríši, Janovu, Osmanom a od roku 1783 Rusom. V súčasnosti prístavné mesto Feodosija na južnom čiernomorskom pobreží Krymského polostrova.

¹¹ *Descrittione del Mar Negro & della Tartaria per il d. Emiddio Dortelli d'Askoli, zett. Dom.: prefettodel Caffa, Tartaria & c.* 1634.

¹² OLEARIUS, A. *Ansführliche Beschreibung Der Kundbaren Reyse Nach Muscow und Persien: So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandtschaft von Gotorffa ussan Michael Fedorowitz den grossen Zaar in Muscow/ und Schach Sefi König in Persien geschehen...* Schlefßwig, Holwein, 1663.

Európanov o prírodné bohatstvo regiónu a taktiež prít'azlivosť exotického života národov severného Kaukazu pre európskych cestovateľov a dobrodruhov. V druhej polovici 18. storočia o dominanciu v oblasti usilovalo Rusko, preto začalo skúmať potenciálne nové provincie impéria. Financovali sa vedecké expedície a najímali sa európski vedci. Práve oni položili základ vedeckej kaukazológie v Rusku.¹³

V druhej polovici 18. storočia niekoľko vedeckých expedícií organizovaných Ruskou akadémiou vied navštívilo východné Čiernomorie a Kaukaz. Napríklad pod vedením nemeckých vedcov Petra Simona Pallas a Johanna Antona von Güldenstäda, ruských výskumníkov Siemjona Michajloviča Bronevského či Platona Pavloviča Zubova, ktorých diela boli následne vydané tlačou. Úlohou týchto vedeckých expedícií bol komplexný výskum území, etník, ich hospodárstva, životných podmienok a kultúry.¹⁴

Medzi prvými v 19. storočí sa tu ocitol nemecký cestovateľ a orientalista v službách petrohradskej akadémie vied Julius von Klaproth. Skúmal Kaukaz v rokoch 1807 – 1808 a v rokoch 1812 – 1814 publikoval svoje poznatky (vyšli vo francúzštine v roku 1823 v Paríži).¹⁵ Následne v rokoch 1813 – 1818 (a druhý raz v rokoch 1823 – 1824) pôsobil v regióne francúzsky cestovateľ v ruských službách Jacques Victor Édouard Taitbout de Marigny. Svoje dojmy o Čerkesku a Čerkesoch (Šapsugoch a Natuchajcoch) z roku 1818 zanechal v knihe vydané v roku 1821 pod názvom *Cestovanie po Čerkesku*.¹⁶ V roku 1837 vyšlo v Londýne autorom dopracované a rozšírené vydanie knihy.¹⁷ Po ňom krajinu navštívil v roku 1833 ďalší Francúz Frédéric Dubois de Montpérreux, ktorý cestoval po Kryme a Kaukaze v rokoch 1831 – 1834. Je pozoruhodné, že na rozdiel od ostatných cestovateľov bol archeológom a prírodovedcom z povolania. Svoje pozorovania opísal v šesťzväzkovom diele *Cesta okolo Kaukazu u Čerkesov a Abcházov, po Kolchide, Gruzínsku, Arménsku a po Kryme*¹⁸ s priloženým atlasom obsahujúcim mapy, s množstvom obrázkov, výkresov a schém. Rovnako je potrebné upozorniť, že F. D. de Montpérreux sa vo svojom diele ako jeden z prvých pokúsil o historicko-komparatívny výskum venovaný Čerkesku. Jeho práca obsahuje elementy porovnania svedectiev janovského cestovateľa Giorgia Interiana, ktorý navštívil Čerkesko niekedy na prelome 15. a 16. storočia, s vlastnými výsledkami pozorovaní. Popritom jeho práca obsahuje inklúziu ďalších toho času publikovaných materiálov o krajine.

Od začiatku 19. storočia v súvislosti so vznikom otvorenej konfrontácie na Kaukaze začínajú na územie Čerkeska prenikať nielen cestovatelia, ale aj ruskí, osmanskí a európski spravodajskí agenti-emisári. V rokoch 1835 – 1838 sa v regióne nachádzal ruský spravodajský dôstojník, štábný kapitán barón Fedor Fedorovič Tornau (*rus.* Федор Федорович Торнау). Neskôr publikoval svoje *Spomienky kaukazského dôstojníka*.¹⁹ Anglický cestovateľ Edmund Spenser navštívil Čerkesko

¹³ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 4.

¹⁴ Podrobnejšie viď: IVANTSOV, V. G. – CHERKASOV, A. A. – TARAKANOV, V. V. – MOLCHANOVA, V. S. – NATOLOCHNAYA, O.V. Russian and Foreign Authors of the late 18th – 19th Centuries on the North-West and Central Caucasus (the Historiographical and Historical Aspects). Part 1. In: *Bylye Gody*, roč. 35, 2015, č. 1, s. 70-80.

¹⁵ KLAPROTH, J. von. *Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808*. Vol. 1 – 2. Halle und Berlin, 1812 – 1814. V ruskom vydaní: КЛАПРОТ, Ю. *Описание поездок по Кавказу и Грузии в 1807 и 1808 годах*. Нальчик, 2008.

¹⁶ *Voyage en Circassie fait en 1818, Par M. Taitbout de Marigny*. Bruxelles : De L'Imprimeriede J. Dekeyn, 1821.

¹⁷ TAITBOUT DE MARIGNY, J. V. É. *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*. London : John Murray, 1837; V ruskom vydaní: МАРИНЬИ, Т. де. *Путешествие в Черкессию*. Перевод с англ. Р. О. Корсаков. Санкт-Петербург, 2015.

¹⁸ MONTPÉRREUX, F. D. de. *Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée*, 6 zv. Paris : Librairie de Gide, 1839–1849.

¹⁹ ТОРНАУ, Ф. Ф. *Воспоминания кавказского офицера*. В двух частях. Майкоп, 2008.

v roku 1836 a v roku 1838 publikoval v Londýne svoje cestopisy.²⁰ Následne sa v rokoch 1837 – 1839 v Čerkesku pohyboval (hlavne medzi Šapsugmi, Natuchajcami a Ubychmi) anglický emisár James Stanislaus Bell. Organizoval odpor Čerkesov proti koloniálnej politike Ruskej ríše, zostavil opis miestnych kmeňov a nakreslil mapu Čerkeska. Jeho obsírna dvojdielna práca *Denníky pobytu v Čerkesku v priebehu rokov 1837, 1838 a 1839* bola vydaná v Londýne v roku 1840.²¹ V rovnakom čase (1837 – 1839) sa medzi kaukazskými horalmi nachádzal aj spolupracovník londýnskeho denníka *Times* John Augustus Longworth. Na Kaukaze sa pohyboval s J. S. Bellom a po návrate do Anglicka v roku 1840 vydal denník svojho pobytu pod názvom *Rok medzi Čerkesmi*.²² Jeho práca spoľahlivo dopĺňa príbehy J. S. Bella.

Dielo G. Interiana, J. von Klaprotha, F. D. de Montpérreux, J. S. Bella, E. Spensera, J. A. Longwortha a ďalších európskych autorov boli „oživené“ a publikované vedcami Kabardsko-Balkarska (vyhľadali ich, preložili do ruštiny a doplnili komentármi) na konci 20. a začiatku 21. storočia. V súčasnosti je k dispozícii celkovo viac ako sto diel európskych a ruských cestovateľov a výskumníkov z 13. – 19. storočia obsahujúcich informácie o Čerkesoch a ďalších etnikách severozápadného a centrálného Kaukazu.

Antropologický výzor Čerkesov

Janovský cestovateľ Giorgio Interiano zanechal začiatkom 16. storočia len jeden krátky opis vzhľadu Čerkesa. Podľa neho Zichovia (Čerkesi) sú vo väčšine prípadov pekní a dobre stavaní a svojim vzhľadom vzbudzujú obdiv medzi mamelukmi v Káhire. To isté je možné povedať o ich pekných ženách, ktoré sa vôbec nestránia mužov.²³

Katolícky misionár Emiddio Dortelli d'Askoli v 30. rokoch 17. storočia poznamenal: „*Ich kone sú veľmi krásne a ľahké, väčšie a pritom štíhle, rovnako ako samotní jazdci* [t. j. Čerkesi, pozn. autorov] – *štíhli, elegantní a tenkí v páse; ich krv je svetločervená, ušľachtilá, oči čierne, obočie oblúkom a to najmä u žien, ktoré podľa mňa, sú najkrajšími ženami na svete.*“²⁴

Po takmer 300 rokoch bol antropologický opis výzoru Čerkesov viac detailnejší. Julius von Klaproth opísal vzhľad Čerkesa začiatkom 19. storočia nasledovne: „*Všeobecne platí, že Čerkesi sú veľmi pekným národom. Obzvlášť muži sa vyznačujú eleganciou svojej postavy, ktorú si všetkými prostriedkami udržujú a vylepšujú. Ich rast nepresahuje strednú veľkosť; sú veľmi svalnatí, ale nie obézni. Majú široké ramená a hrudník, ale pás je stále veľmi úzky. Zvyčajne majú hnedé oči a čierne vlasy, skôr pretiahnutú tvár a tenké rovné nosy. Ich ženy sú najkrajšie na Kaukaze.*“²⁵

²⁰ *Travels in the Western Caucasus, Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836.* By Edmund Spencer, Esq. Author of "Travels in Circassia", &c. London : Henry Colburn, 1838; V ruskom vydaní: СПЕНСЕР, Э. Описание поездок по западному Кавказу, включая путешествие через Имеретию, Мингрелию, Турцию, Молдавию, Галицию, Силезию и Моравию в 1836 г. НАЛЬЧИК, 2008.

²¹ BELL, J. S. *Journal of a Residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839.* Vol. 1-2. London : E. Moxon, 1840; V ruskom vydaní: БЕЛЛ, Дж. Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837–1839 годов. В 2 т. НАЛЬЧИК, 2007.

²² LONGWORTH, J. A. *A Year Among The Circassians.* In two volumes. London : Henry Colburn, 1840. V ruskom vydaní: ЛОНГВОРД, Дж. Год среди черкесов. НАЛЬЧИК, 2002.

²³ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6 s. 28.

²⁴ Там же, s. 46.

²⁵ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 219.

Obr. č. 2: Čerkesi a ich obydlie. Ilustrácia z knihy Édouarda Taitbouta de Marigny *Three voyages in the Black Sea to the Coast Circassia* (1837)

V rovnakých intenciách popisuje výzor Čerkesa aj Frédéric Dubois de Montpérreux: „Pobrežný Čerkes je pomerne vysoký, štíhlej línie a tenký v páse. Neustále sa snaží ďalej posilniť tento druh krásy, je neustále zatiabnutý koženým opaskom. Jeho chôdza je elegantná a ľahká. Hlavu má oválnu a po vzore moslimov si ju holí. Ponecháva si však fúzy a čiernu nehustú bradu. Čierne sú aj jeho hlboko posadené oči. Jeho nedlhý tenký nos je pomerne pravidelného tvaru. Čelusť dlhá a výrazná. Často je možné stretnúť Čerkesa s vlasmi a fúzami gaštanovej farby.“²⁶

V roku 1836 anglický cestovateľ Edmund Spenser navštívil Ubyško a v prípade ubyškých roľníkov si všimol isté odlišnosti: „Čierne vlasy, reliéfny nos, úzka tvár, uši ako u Židov a hlava viac komprimovaná oproti ostatným Čerkesom; poslední v tomto, rovnako ako v akejkoľvek inej charakteristickej črte ich vonkajšieho vzhľadu, pripomínajú tie najlepšie typy európskej populácie.“²⁷

Aj neskorší výskumníci, opisujúc antropologický výzor Ubychov poukázali nato, že sú „vo všeobecnosti podobní s inými kaukazskými boralmi, ale sú charakteristickí vyššou postavou, hrubou stavbou tela a výraznými črtami tvare. Medzi severokaukazskými národmi podobnými antropologickými špecifikami sa vyznačujú asi len Oseti – národ zmiešaného pôvodu“.²⁸ Domnienku o Ubychoch ako o zmiešanom národe vyslovil vo svojej knihe aj ruský spravodajský dôstojník barón F. F. Tornau: „Oni [Ubychovia, pozn. autorov] pochádzajú z Abazincov, Čerkesov a tiež Európanov vyhodených – ako hovorí legenda – na čerkeskej breh ešte v období prvej križiackej výpravy.“²⁹ Tá, ako je známe, sa konala v rokoch 1096 – 1099 a zrejme ovplyvnila región, keďže sa vojská schádzali v oblasti Konštantínopolu.

²⁶ МОНПЕРЭ, Ф. Д. де. Путешествие вокруг Кавказа. Т. 1. У черкесов и абхазов. Майкоп, 2010, s. 40-41.

²⁷ СПЕНСЕР, ref. 20, s. 164.

²⁸ ВОРОШИЛОВ, В. И. История убыхов. Майкоп, 2008, s. 68.

²⁹ ТОРНАУ, ref. 19, s. 164.

Ak môžeme veriť legende, tak Európania dokázali asimilovať časť miestnych a vytvoriť svoju spoločnosť – ubyškú.

Áké sú teda príčiny zachovania antropologickej odlišnosti Ubychov? Napríklad E. Spenser poukazuje na to, že po mnoho storočí každý kmeň dodržiaval endogamiu a výnimiek z tohto pravidla bolo len malo.³⁰ V prípade ak by „miešanie krvi“ bolo medzi kmeňmi aktívnejšie, tak by Ubychovia stratili svoj antropologický vzťah. Treba však podotknúť, že každý čerkeský kmeň, každý rod žili v podmienkach permanentnej konkurencie. Ak sa niekto začal majetkovo vyvyšovať oproti ostatným, okamžite nasledovala odpoveď na spôsob prepadu. Geografická poloha územia Ubychov (z hľadiska obrany) bola však najlepšia v porovnaní s ostatnými kmeňmi, a preto ich chránila od vonkajších silových zásahov. Zrejme to aj nepriamo vplývalo na zachovanie osobitého antropologického vzťahu Ubychov.

Horali sa líšili aj podľa reputácie. Podľa nich reputácia krutých zbojníkov prischla kmeňu Medovejcevov z abazinskej spoločnosti. Podľa svedectva F. F. Tornaua medzi všetkými kmeňmi abazinskej spoločnosti pretrvávala vzájomná nevráživosť.³¹ Mimočodom, zvýšená bojovnosť bola charakteristická pre všetky horské kmene a príčinou toho bola beztrietnosť. Adekvátna odpoveď voči výpadom horalov, chráneným horskými tiesňavami a skalnatým terénom, bola prakticky nemožná. Prepad a vražda často prerastali v povestnú kaukazskú krvnú pomstu³² a tá bránila asimiláciu medzi kmeňmi.

E. Spenser skúmal istú antropologickú svojráznosť aj u Abazincov. Nachádzal v nich židovské korene. Ako dôkaz uvádzal manuskripty, nájdené v Gruzínsku, Mingrelsku³³ a Arménsku. Z nich vyplývalo, že niektoré rody žijúce v tom období (v 19. storočí) v Abazii malo pôvod od raných kresťanov, Židov obrátených na kresťanstvo. Pokrstení Židia, prenasledovaní svojimi súkmeňovcami a rímskymi vládcami, utiekli na Kaukaz a tu sa usadili. Svoje tvrdenia E. Spenser odôvodnil osobnými pozorovaniami, poukazujúc na to, že „*črty tvári niekoľkých rodov ešte aj dnes nesú na sebe pečať ich židovského pôvodu a ich náboženstvo je doteraz zmiešaninou judaizmu a kresťanstva*“.³⁴

Pozoruhodnou je aj ďalšia skutočnosť, ktorá poukazuje na južný pôvod Abazincov. Je známe, že horali čiernomorského pobrežia Kaukazu mali veľmi hlboký vzťah k svojim posvätným húštinám, hájom, prameňom atď. Provenienciu tohto javu ozrejmil anglický cestovateľ E. Spenser, keď na otázku pôvodu od Abazincov dostal nasledujúcu odpoveď: „*Naši prarodičia, ktorí prišli zo spálenej púšte, našli v tieni ich svätých veľmi blažený prístav*“.³⁵ Vyrúbať strom v svätom háji alebo ukradnúť na stromoch visiace dary bolo pokladané za rúhanie. Podľa horalských zákonov človeku, ktorý vykonal takéto skutky, hrozila poprava.³⁶ Na porovnanie – za vraždu hrozila len pokuta.³⁷ Práve to naznačuje postoj zvykového súdництва k svetským a duchovným otázkam.

³⁰ СПЕХСЕР, ref. 20, s. 166.

³¹ ТОРНАУ, ref. 19, s. 157, 162.

³² Krvná pomsta – právny inštitút v mnohých rodovo-kmeňových (predštatných) spoločenstvách, spočívajúci v tom, že príbuzný (príslušník rodu) zabitého má právo aj povinnosť pomstiť sa vrahovi a jeho príbuzným (príslušníkom jeho rodu) vlastnou rukou. Nezriedka krvná pomsta nadobúdala ráz vojny medzi dvoma rodmi, pri ktorej nezáležalo na jednotlivcovej vine.

³³ Mingrelsko (*zastar.*) – Megrelsko (gruz. სამეგრელო, *ang.* Samegrelo, *rus.* Мегрелия) – historická oblasť v západnom Gruzínsku obývaná Megreľmi.

³⁴ СПЕХСЕР, ref. 20, s. 159.

³⁵ Tamže, s. 180.

³⁶ Tamže, s. 179.

³⁷ БЭЛЛ, ref. 21, s. 85-86.

Na rozdiel od krátkého opisu G. Interiana cestovateľa 19. storočia odhalili, že antropologický vzťah Čerkesov nebol identický. Pozorovali evidentné odlišnosti prinajmenšom vo výzore Adygejcov, Ubychov a Abazincov. Zrejme najčistejšími, v antropologickom zmysle, Čerkesmi (Kaukazcami) boli len pričiernomorskí Adyge.

Jazyk Čerkesov

Janovčan Giorgio Interiano začiatkom 16. storočia prízvukoval, že jazyk Čerkesov je „*zložitý, nepodobá sa na jazyky ich najbližších susedov a je silne hrdelný*“.³⁸ Okrem toho cestovateľ poznamenal, že vlastné písmo horali nemali. Duchovní využívali pri bohoslužbách miestne jazyky, čiastočne aj grécku abecedu a písmo, nerozumejúc ich zmyslu. Ak horali potrebovali niekomu napísať, čo bolo veľmi zriedkavé, tak využívali služby Židov a ich jidiš. Preferovali zväčša ústne odkazy prostredníctvom poslov.³⁹ Uvedený stav dosvedčil v prvej tretine 17. storočia aj prefekt Caffy Emiddio Dortelli d'Askoli: „*Nemajú ani písmená, ani písmo, preto Turci im dávajú urážlivú prezývku „čirkas-kitabsiz“; t. j. Čerkes bez písmen a bez kníh.*“⁴⁰

Ruský dôstojník F. F. Tornau v prvej tretine 19. storočia poznamenal, že také poňatie ako štátny jazyk u Čerkesov neexistovalo. Ako príklad uvádzal ubyšské sídlo Sočipsy⁴¹ na pobreží Čierneho mora, kde sa používali tri jazyky: čerkeský, abazinský a ubyšský.⁴² Nepochybne – dodajme – dorozumievalo sa tam aj v turkickej (osmansko-tureckej) reči.

Podľa Jamesa S. Bella – čerkeský jazyk sa používal „na území od východných hraníc Kabardy⁴³ po pobrežie Čierneho mora vrátane aulu⁴⁴ Abazak. Pozdĺž čiernomorského pobrežia obyvatelia hovoria tromi rôznymi jazykmi: „*adyge*“, ktorý sa vyskytuje po rieke Bu a je južnou hranicou Notuchača, „*abaza*“ – medzi Bu a Chamišom a „*azara*“ – od Chamiša ďalej na juh do hraníc Mingrelska. Rozdiel medzi týmito tromi dialektmi je taký, že miestni obyvatelia hovoriaci jedným z nich nie sú schopní rozumieť ďalším dvom.“⁴⁵

V roku 1833 Frédéric Dubois de Montpérreux upozornil, že Čerkesi nevedia čítať, podobne ako tomu bolo v dobe G. Interiana. Tradície a spomienky na veľké epochy ich dejín sú zachované v piesňach. Pri príležitostných obchodných a priemyselných vzťahoch nemali potrebu po tomto mocnom nástroji. Posol bol pre nich ako živý list. Keď im tento spôsob nepostačoval, obracali sa na niektorého tureckého mullu (duchovná osoba u moslimov, pozn. autorov), ktorý žil medzi nimi, a žiadali ho napísať ich posolstvo. Jediné hieroglyfy, ktoré boli známe Čerkesom, boli znaky, ktorými značkovali svoje kone. Okrem toho F. D. de Montpérreux upozorňoval na existenciu vlastného neznámeho nárečia: „*Na jeseň, keď sa chystajú na nájazdy, kniežatá a šľachtici sa rozprávajú (aby skryli význam svojich prejavov) so svojimi družinami v úplne zvláštnom jazyku. Nazývajú ho „takobza“ a nemá žiadnu podobnosť s čerkeským jazykom. Národu však nie je povolené hovoriť tým jazykom.*“⁴⁶ Poznámky o reči Čerkesov z obdobia 16. – 19. storočia svedčia o tom, že

³⁸ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 25.

³⁹ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 26.

⁴⁰ Tamže, s. 49.

⁴¹ Sočipsy – v preklade: Soči (*rus.* Сочи) – mesto, psy (*rus.* псы) – rieka.

⁴² Архивный отдел администрации города Сочи (АОАГС). Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 13-14.

⁴³ Kabarda (*rus.* Кабарда) – historická oblasť na Severnom Kaukaze osídlená adygskými (čerkeskými) kmeňmi Kabardov.

⁴⁴ Aul (*rus.* аул) – označenie tradičnej roľníckej (horskej) obce alebo osídlenia turkických a iných národov na Kaukaze a v Strednej Ázii.

⁴⁵ БЕЛА, ref. 21, s. 42.

⁴⁶ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 54.

rozne čerkeské kmene hovorili rozdielnymi jazykmi. Vyčlenenie akéhokoľvek jazyka do pozície jazyka medzikmeňovej komunikácie sa u Čerkesov neudialo.

Náboženstvo a náboženské obrady Čerkesov

Dôležitou súčasťou života horalskej spoločnosti bolo náboženstvo. Giorgio Interiano priniesol nasledujúce informácie o náboženstve Čerkesov na začiatku 16. storočia: „*Sami seba nazývajú kresťanmi a majú gréckych duchovných, ale svoje deti kresťia až po ôsmich rokoch od narodenia. Prítom kňazi jednoducho kropia ich, podľa vlastnej tradície, svätenou vodou, prednášajúc krátke boboslužbu.*“

V prípade čerkeskej nobility G. Interiano poznamenal: „*Šľachta nenavštevuje chrám dovtedy, kým nedovrší vek okolo šesťdesiatky; všetci žijú z bojom, a preto nechodia do svätyně, predpokladajúc, že svojou prítomnosťou ju zneuctia. Ale keď zostarnú a prestanú kradnúť a prepadávať, začínajú navštevovať boboslužby, ktoré počas mladosti počúvali za stenami bobostánku, sediac na koni.*“⁴⁷

Katolícky misionár Emiddio Dortelli d'Askoli v prvej tretine 17. storočia pozoroval, že sa u Čerkesov zachovali niektoré dobré kresťanské zvyky. Napríklad počas utorkov, strieda piatkov nejedli mäso po celý rok. Dodržiavali pôst pred sviatkami svätých apoštolov v júni a „Uspenie presvätej Bohorodičky“ v auguste. Postili sa aj pred Vianocami a taktiež v období Veľkého pôstu – všetko podľa gréckeho obradu.⁴⁸

Pred popisom viacerých svedectiev cestovateľov zo začiatku 19. storočia je potrebné poznamenať, že proces vzniku náboženskej spoločnosti v Čerkesku bol zložitý. Obracanie Čerkesov na kresťanstvo začali v 11. a 12. storočí ruské kniežatá z Tmutarakaňa a taktiež gruzínski cári. Christianizácii regiónu významne napomohla aj činnosť Byzancie. Jej pád v 15. storočí prispel k vzniku Krymského chanátu a pokusom o náboženský vplyv krymských Tatárov na Kabardov. Čerkesi ako aj iné etniká Kaukazu, ktoré sa ocitli v obkľúčení Osmanskej ríše, pokračovali v zachovaní kresťanských tradícií ako dedičstva svojich predkov. Zvlášť pevne sa kresťanstvo zakorenilo na východnom pobreží Čierneho mora. Územie Kabardov sa postupne islamizovalo z Krymu, hoci ešte v rokoch 1763 a 1768 Čerkesi (Inguši a Kabardovia) žiadali ruských cárov „o krst v ruskej viere“.⁴⁹ Takáto – pre kresťanstvo priaznivá – situácia v regióne pretrvala až do roku 1785. Čerkesi vtedy vyznávali učenie troch náboženských kníh: Biblie, Dávidových žalmov a Knihy evanjelistov.

Pomery v horalskom prostredí zmenila občianska vojna v roku 1785, spojená s činnosťou šejka Mansura.⁵⁰ Špachta, ktorá vojnu prehrala, bola pozbavená vlády nad ľudom. Najdôležitejším výsledkom sa však stalo zavedenie nového systému náboženských pravidiel. Rozšírili sa učenia štyroch náboženských kníh – Biblie, Dávidových žalmov, Knihy evanjelistov a Koránu.⁵¹ Inými slovami, významným a trvalým výsledkom občianskej vojny bol začínajúci sa proces islamizácie regiónu (do Čerkeska sa vliat potok osmanských misionárov). Ten následne vyústil do náboženského rozkolu.

Napriek zavedeniu nového systému náboženských pravidiel takmer po 60 rokoch pričiernomorskí Čerkesi aj naďalej vykonávali kresťanské obrady. Svedčí o tom záznam Jamesa Stanislausa Bella z roku 1837: „*Jedného dňa Georgij [Bellov sluha, pozn. autorov] hodoval*

⁴⁷ ИНТЕРИАНО, ref. 7, s. 47.

⁴⁸ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 49.

⁴⁹ ЮДИН, П. Лжепророк Ушурма-ших Мансур (Из истории религиозных движений на Кавказе). In: *Русский архив*. 1914, č. 10, s. 221.

⁵⁰ Šejch Mansur, Ušurma (рус. Шейх Мансур) – islamský kazateľ, prvý imám (islamský duchovný vodca) severného Kaukazu, vodca národno-osloboditeľského hnutia horských národov severného Kaukazu v rokoch 1785 – 1791.

⁵¹ БЭЛЛ, ref. 21, s. 192.

za svadobným stolom kedysi medzi Pšatom a Gelendžikom [na severovýchodnom čiernomorskom pobreží, pozn. autorov]. Väčšina na svadbe prítomných ľudí sa pohla k starovekému krížu. Zložili svoje príkrývky hlavy a božkávali ho. Hovorili, že doposiaľ len malý počet obyvateľov sú obrezanými mohamedánmi. Som naklonený tomu veriť, súdiac podľa malého počtu tých, ktorých som videl modliť sa [Alahovi, pozn. autorov].⁵²

O kresťanských sviatkoch v kmene Natuchajcov svedčil aj Édouard Taitbout de Marigny. Pozoroval obrad v okolí Gelendžiku: „...za hlbokého ticha a obkľúčení davom ľudí, kňazi sa približujú ku stojacemu v lese krížu. Má posvätný význam. Pri kríži sa modlia k stvoriteľovi, prosia ho o zachovanie polí, darovanie bojnnej úrody a ochranu od moru. Niekoľko malých sviečok je pripojených na kríž. Nad ohňom jednej z nich ľudia pália chumáč srsti z býka, ktorý má byť obetovaný. Hlavu býka polievajú buzou [nízko alkoholický, hustý a sladký kvasený nápoj, pozn. autorov], ktorú taktiež darujú bobu, ako aj nekvasený chlieb so syrom. Celá ceremónia končí hostinou, na ktorú prispieva každý z miestnych obyvateľov v miere svojich možností. Po nej nasledujú hry a tance.“⁵³

Žijúc medzi horalmi takmer dva roky anglický emisár J. S. Bell opísal nemalo kresťanských obradov pričernomorských Čerkesov. Tak v októbri 1837 si Bell zapísal do svojho denníka: „V tomto čase a v priebehu približne pätnástich dní oslavuje sa veľmi starý sviatok nazývaný Merem. Skupiny mladých ľudí chodia od domu k domu, celú noc trávajú v tanci i spievaní a hostia jeden druhého. Časť obradu vykonáva sa tak, že chlebovými plackami so syrom krúžia vo vzduchu a všetci prítomní hlasnými výkrikmi sa obracajú na Merem, prosiac ju zoslať im dobré zdravie, dostatok a šťastie. Tento sviatok už sa nezachoval na severe Natuchača, s výnimkou okolia; oslavuje sa však na juhu a východe krajiny.“⁵⁴ Aj keď sviatok Merem sa slávil v období zberu úrody, horali boli presvedčení, že vznikol na pamiatku Bohorodičky Panny Márie v období, keď v krajine vládlo kresťanstvo.⁵⁵

Epicentrom šírenia islamu v 17. – 18. storočí sa stalo opevnené mesto Anapa, ktoré obývalo turecko-osmanské obyvateľstvo obchodujúce s priľahlými územiaми Čerkesov a Kubáňom. Súčasne s tým v regióne – od Gelendžiku a ďalej do vnútra pobrežného územia Čerkeska – v religióznych vzťahoch dominovalo kresťanstvo. Miestne obyvateľstvo sa tu postilo, slávil Veľkonočné sviatky – Paschu (s kraslicami), Maslenicu⁵⁶ atď. Vo veľkej časti Čerkesov sa zachovala dávna tradícia piť víno, a to bez ohľadu na všetky zákazy a predpisy Koránu.⁵⁷ Horali nedokázali odolať ani miestnej vodke.⁵⁸

V tom čase aj mnohí pravoverní Čerkesi dodržiavali pravidlá len navonok. Na jednej strane celkom upustili od pitia vína, ale na druhej strane nemali problémy s pitím iného alkoholického nápoja – medoviny. Napríklad John Augustus Longworth popísal jeden z druhov medoviny. Hovorí o ňom ako o národnom nápoji Čerkesov – „suat“ (podľa J. S. Bella – „šuat“⁵⁹). Nápoj bol vyrábaný zo zmesi vykvasených zrn prosa a medu. Táto tekutina bola hustá a zakalená.⁶⁰ Suat, resp. šuat sa obvykle podával vo veľkých drevených šáľkach s rukoväťou a putoval z ruky do rúk medzi skupinami silných vojakov.⁶¹ Dávne pomenovanie takejto čaše je „bratina“

⁵² Tamže, s. 256-257.

⁵³ МАРИНЬИ, ref. 17, s. 37-38.

⁵⁴ БЭЛЛ, ref. 21, s. 281.

⁵⁵ Tamže, s. 281.

⁵⁶ Maslenica (rus. Масленица) – východoslovanský tradičný sviatok slávený v priebehu týždňa pred pravoslávnyim Veľkým pôstom. Vo svojich rituáloch sviatok zachoval prvky slovanskej mytológie.

⁵⁷ БЭЛЛ, ref. 21, s. 390.

⁵⁸ Tamže, s. 17.

⁵⁹ Tamže, s. 80-81.

⁶⁰ Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв. Нальчик, 1974, s. 535.

⁶¹ БЭЛЛ, ref. 21, s. 98.

(rus. братина). V bratine – nádobe s vekom – sa v dávnej Rusi na hodoch podávali nápoje.⁶² U Slovanov a viacerých iných národov medovina bola spojená s prechodom do záhrobia. Med bol sakrálnym nápojom pre spoločenské príležitosti ako svadba, pohreb alebo osobitné sviatky. Práve v tomto kontexte sa medovina používala aj na teritóriách Pričernomoria.

Čo sa týka praxe dodržiavania Koránu, naturalista Frédéric Dubois de Montpérreux v 30. rokoch 19. storočia poznamenal: „*Iba čerkeské kniežatá a šľachta – moslimovia dodržiujú mohamedánske obrady, aj to len pre upokojenie svedomia a s plnou ľabostajnosťou, neraz sa vysmievajú všetkým ceremóniám.*“⁶³ Podľa našej mienky prijatie islamu časťou čerkeskej nobility bolo spojené so snahou udržať kontrolu nad nižšími vrstvami spoločnosti, keďže o ňu prišli po občianskej vojne a systém vlády prešiel takpovediac do demokratického riečiska.

V roku 1838, už za ruskej vojenskej prítomnosti v regióne Sashe (dnešné centrum mesta Soči, v tom čase pobrežné územie Čerkeska), vznikol medzi Ubychmi seriózny spor ohľadom premiestnenia niekoľkých dávnych krížov, ktoré sa nachádzali v zóne eventuálnej činnosti Rusov. Tri kríže boli obzvlášť znamenité: jeden visiaci na strome a dva pozlátené stojace. J. S. Bell v tejto súvislosti píše: „*Väčšina národa chce ich zložiť. Boja sa, že padnú do rúk Rusov, ktorí môžu v tom vidieť akési ich právo na tento kraj – ako na pradávno kresťanský. Vtedy náčelník Ali Ahmed-Bej, ktorý pil veľa vína, ktorého nikto nevidel aspoň raz sa pomodliť moslimské modlitby a ktorého upodozrievali z nadržievania starej viere tohto kraja, zaprotestoval proti presťahovaniu krížov a tým poškvrneniu týchto relikvií viery ich predkov. Ahmed-Bej uprednostňoval brániť ich tam, kde sú a žiadal o príkaz ponechať ich nedotknuté.*“⁶⁴

J. S. Bell zanechal podrobný popis kríža visiaceho na strome na vrchu Ablaarnych v okolí aulu Saša. Uviedol: „*Tam som skutočne uvidel kríž, visiaci na hrubom konári starého duba, ku ktorému bol pripojený železným remeňom. Pripojený obrázok [nepublikuje sa, pozn. autorov] poskytne najlepšiu predstavu o tejto pozoruhodnej relikvii dávnoveku – jednoznačnom dôkaze toho, že niekedy tu vládlo kresťanstvo. Háky boli určené pre zavesenie množstva rôznych darov. Tie tam ponechávali až pokiaľ sa nestali útržkami, ktoré strhol vietor alebo dážď. Ich pozostatky poukazyvali na to, že dary boli prinášané nie až tak dávno.*“⁶⁵

Kríže na území Čerkeska zaznamenali viacerí cestovatelia. Napríklad J. A. Longworth opísal kríž, ktorý sa nachádzal v rajóne Pšada: „*Bol to rozpadávajúci sa drevený kríž na pahorku neďaleko pobrežia. Istotne bol svedkom doby gruzínskej cárovnej Tamary, ktorá vynaložila nemalo úsilie, aby na tieto brehy preliala svetlo kresťanstva. Sám kríž už dávno prestal odrážať najmenšie predstavy Čerkesov o kresťanstve. Pravda, naši sprievodcovia zložili pred ním svoje kalpaky. Keď sa ich pýtali, prečo tak robia, mykali ramenami a odpovedali, že predtým tak postupovali aj ich otcovia. Na kríži boli zavesené útržky oblečenia, ktoré, ako mi bolo povedané, slúžili ako dary po slávnostných sľuboch.*“⁶⁶

V prvej polovici 19. storočia horali Čiernomoria slávil ešte jeden kresťanský sviatok – „Deň obetovania Abraháma“. Tento sviatok je možné nazvať aj dňom vnášania diet'a do chrámu. Podľa starého zvyku každé diet'a, ktoré dosiahlo určitý vek, malo byť predstavené Bohu a v mene Všemohúceho bolo potrebné obetovať jedno zviera. Tento obyčaj vyznávalo takmer celé obyvateľstvo východného Pričernomoria, vrátane tzv. moslimov. Na margo toho J. S. Bell uvádza jeden ukázkový príklad: „...*tento obrad dosiahol taký stupeň uctievania, že aj tí, ktorí sa považujú za moslimov, sú nútení prispôsobiť sa mu. Buď pod silou zvyku, alebo pod vplyvom mienky absolútnej*

⁶² Большая энциклопедия /Под ред. С.Н. Южакова. В 22 т. Т. 3. Санкт-Петербург, 1902, с. 645.

⁶³ МОНПЕРЭ, ref. 26, с. 49.

⁶⁴ БЭЛЛ, ref. 21, с. 20.

⁶⁵ Там же, с. 48.

⁶⁶ Адыги, балкары и карачаевцы..., ref. 60, с. 543.

väčšiny. Práve z tohto dôvodu môj terajší hositeľ Zekuachaž-Oku, hoci aj patril k uvedenej skupine moslimov, predstavil však Stvoriteľovi svojho syna.⁶⁷

Obr. č. 3: Prírodný chrám Čerkesov – posvätný háj a strom so zaveseným krížom (Tagapch)⁶⁸

Pretrvávali aj iné, nekresťanské obrady. Napríklad barón F. F. Tornau, ktorý navštívil abazinský kmeň Medovejevcev, uviedol, že v ich krajine len knieža a niektoré šľachtické rody vyznávali mohamedánske náboženstvo. Obyčajní ľudia inklinovali k pohanstvu. Títo, nemajúc jasne vymedzenú vieru, sa v prípade nešťastia modlili k niektorým útesom a posvätným stromom. „K šajtanu⁶⁹ cítili neprekonateľný detský strach.“⁷⁰

Takým spôsobom, navzdor aktívnej islamizácii regiónu na konci 18. a začiatku 19. storočia, veľká časť obyvateľov pobrežného Čerkeska pokračovala vo vyznávaní kresťanstva. Moslimské náboženstvo tu malo skôr deklaratívny charakter a zakoreňovalo sa zdĺhavo. Pritom aj proces zachovania čistoty viery mal svoje charakteristické črty. V miestach obchodných stykov s cudzincami sa pozorovala zvýšená náboženská symbióza a do dialógu moslimskej civilizácie s kresťanstvom čiastočne vstupovalo aj pohanstvo. K tomu dochádzalo v dôsledku prítomnosti spoločných kaukazských tradícií, ku ktorým patrilo aj dedičstvo ich predkov. Kresťanstvo a pohanské prvky boli vierou dedov – v širšom slova zmysle, a islam staval sa vynúteným opatrením, šíriacim sa militantným spôsobom, zvonku.

Tradičný odev Čerkesov

Charakterizujúci odev Čerkesov Giorgio Interiano poznamenal, že ich vrchné oblečenie pozostávalo z plstenej plášte s výrezom, aby bolo možné uvoľniť si pravú ruku. Na hlave nosili Čerkesi plstenný klobúk, podobný tvaru cukrovej homole. Pod plášťom nosili „bodvábne alebo lanové terilicci so záhybmi od pásu nadol ako rímska sukeňa v dávnych dobách“. Okrem toho Čerkesi

⁶⁷ БЭЛЛ, ref. 21, s. 94-95.

⁶⁸ <http://iskatelklada.tuapse.ru/easyblog/entry/svyashchennye-roshchi-i-derevyu-u-cherkesov.html>.

⁶⁹ Šajtan (arab. شيطان šayṭān; rus. шайтан) – v arabskom bohosloví predstaviteľ kategórie zlých duchov, nepriateľských k Alahovi a ľudom, schopný prijať ľudskú podobu.

⁷⁰ ТОПХАВ, ref. 19, s. 156.

všade nosili malú koženú tašku zavesenú na boku, v ktorej sa nachádzalo ohnivo. Tieto tašky boli vyšívané ich ženami.⁷¹ V roku 1629 taliansky misionár Giovanni da Lucca opísal čerkeský kostým nasledujúcim spôsobom: „*Ich oblečenie sa príliš nelíši od toho nášho. Majú na sebe červené košeľa a „burki“*“;⁷² ktoré – keďže zakrývajú len polku tela – otáčajú na ramenách do strany, odkiaľ fúka vietor.⁷³

Zo svojho pohľadu opísal odev Čerkesa začiatkom 19. storočia Julius von Klaproth: „*Odev pripomína oblečenia kumyckých Tatárov, ale je ľahší, vyrobený z pevných textílií a celkovo bohatší. Košeľa [„jana“] je zošitá alebo z bieleho plátna, alebo – v súlade s gruzínskou módou – z prekrásneho červeného taftu s gombíkmi na hrudi. Okrem toho nosia hodvábnu vestu [rus. жилет], zvyčajne vyšívajú, a na nej krátke, ledva pás dosahujúci kabát [kamizola, rus. камзол] s gombíkmi po brucho.*“⁷⁴

V prípade čerkeských žien nemecký cestovateľ a orientalista Adam Olearius v prvej polovici 17. storočia poznamenal: „*Ženy majú zvyčajne dobré stavané, s peknou bielou tvárou a červenými lícami; vlasy čierne, v dvoch skrútených brčkách visia dole na oboch stranách; tvár si nezakrývajú. Na hlave majú dvojité čierne vankúše, na ktoré dávajú jemnú papierovú alebo bohato vyšívajú šatku a potom ju viažu pod bradou. V letnom období ženy chodia len v košeliach červenej, žltej, zelenej alebo modrej farby a zhora až k pupku odkryté tak, že je možné vidieť ich prsia, brucho a pupok. Sú spoločenské a láskavé a súčasne verné svojim manželom.*“⁷⁵ J. von Klaproth naopak pozoroval strohosť ženského oblečenia. „*Nevydaté mladé čerkeské ženy stláčajú svoje poprsie tesnou koženou vestou až tak, že je ledva viditeľné. Žena – matka, nosí voľnejšiu košeľu. Pokiaľ ide o zvyšok odevu, nežné pohlavie v Čerkesku je v rovnakej prísnosti ako u ostatných Ázijcov.*“⁷⁶

Predstavu o výzore tradičného odevu Čerkesov v 19. storočí poskytujú artefakty z expozície Múzea histórie mesta-letoviska Soči (rus. Музей истории города-курорта Сочи). Ako je znázornené na ilustrácii, mužské oblečenie obsahuje aj plstený plášť s výrezom, aj „bašlyk“ (rus. башлык – prikrývka hlavy v tvare kapucne, pozn. autorov). Neoddeliteľnou súčasťou čerkeského kostýmu bola aj bočná kožená taška. V zásade artefakt zodpovedá odevu, ktorý opísal začiatkom 16. storočia G. Interiano. V prípade ženského odevu bol, prirodzene, bohatší a krajšie zdobený. Vo všeobecnosti čerkeské ženy nosili široké nohavice, dlhú košeľu z bavlny alebo mušelínu so širokými rukávmi, hodvábny kaftan (bešmet, kaptal; rus. бешмет, каптал), nízku koženú obuv (čeviačky; rus. чевяки) a na hlave okrúhlu čiapočku ovitú bielym mušelínom alebo turban (čalma; rus. чалма).⁷⁷ Uvedené svedectvá tak jednoznačne potvrdzujú zachovanie dizajnu čerkeského kostýmu v dlhodobom horizonte prakticky v nezmenenej podobe.

Tradície Čerkesov

Dôležitý význam v živote patriarchálnej čerkeskej spoločnosti mali tradície. Podľa Giorgia Interiana „*obývajú túto krajinu bez toho, aby mali aspoň jedno miesto, ktoré by bolo chránené stenami*“.⁷⁸ Touto vetou janovský cestovateľ zrejme chcel povedať, že všetky čerkeské domy sa budovali so slamy, trstia alebo dreva. Pre nobilitu bolo hanebné postaviť kamenný dom či pevnosť, keďže

⁷¹ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 27-28.

⁷² Burka (rus. бурка) – bezrukávový vlnený alebo plstený plášť.

⁷³ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 38.

⁷⁴ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 220.

⁷⁵ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 54.

⁷⁶ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 219-220.

⁷⁷ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, ref. 4, s. 581.

⁷⁸ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 29.

toto by znamenalo priznať pred súkmeňovcami nedostatok odvahy a neschopnosť chrániť sa a brániť sa.⁷⁹

Podľa opisov G. Interiana Čerkesi vedeli oceniť veľkorysosť a ochotne dávali všetko vlastné, okrem koňa a zbrane: „*Ak by niekto z nich mal na sebe, hoci aj po prvýkrát, vrchný odev alebo novú malinovú hodvábnu košeľu a nedaroval ich hneď a ochotne prvému, ktorý o to požiadal, bolo by to najväčšou potupou preňho. Hneď ako by boli oslovení s takou žiadosťou, okamžite zhodia so seba tieto šaty a obliekajú žialostné, niekedy špinavé handry prosiaceho. Preto šľachta je takmer vždy horšie oblečená ako ostatní. Avšak obuv, zbrane a kôň – tieto tri veci, ktoré sa nikdy nedarujú, sú ich najväčším prepychom. Niekedy šľachtic dá za koňa všetko, čo má, keďže je preňho najcennejší.*“⁸⁰

Obr. č. 4: Tradičné mužské a ženské oblečenie a domáce predmety Čerkesov (expozícia Múzea histórie mesta-letoviska Soči, 2017)

G. Interiano sa zmiňuje aj o tradícii kunačestva:⁸¹ „*Oni [horalí, pozn. autorov] poskytujú pobozinnosť s veľmi úprimnou srdečnosťou a volajú „kunačom“ [lat. hospes – pozn. autorov] hostiteľa a tak tiež aj samotného host'a. Keď host' odchádza, sprevádzajú ho k ďalšiemu hostiteľovi, chránia ho aj*

⁷⁹ Tamže, s. 29.

⁸⁰ Tamže, s. 28.

⁸¹ Kunačestvo (rus. куначество) – dávna kaukazská tradícia, podľa ktorej dvaja muži patriaci k rôznym rodom, kmeňom alebo národom vstupovali do tak úzkeho priateľstva, že tento vzťah v jeho význame sa blížil k príbuzenskému vzťahu. Stával sa záležitosťou cti a z toho vyplývajúcej povinnosti vzájomnej pomoci a ochrany.

za cenu vlastného obrozenia života. Aj keď vnímajú lúpežnú korisť ako legitímnu, „kunaci“ sa však líšia mimoriadnou vzájomnou vernosťou, a to ako v stenách domu, tak aj mimo nich.“⁸²

V čerkeských tradíciách zo 17. – 19. storočia nájde sa mnoho z toho, čo bolo charakteristické aj v 16. storočí. V roku 1637 Čerkesko navštívil Adam Olearius, ktorý popisujúc obydlia Čerkesov dosvedčil opis G. Interiana: „Domy u nich sú veľmi zlé. Steny sú spletené z krovia a znútra pokryté hlinou.“⁸³ Doslova to isté zopakoval aj Julius von Klaproth začiatkom 19. storočia. Potvrdil, že všetky čerkeské obydlia sú zo slamy, trstia a dreva. Aj to, že pre čerkeskú nobilitu by bola hanba budovať hradby alebo opevnené obydlie.⁸⁴ John Augustus Longworth zase upozornil, že v prípade nepriateľského útoku Čerkesi zapalovali svoje slamené domy a utekali s rodinami a dobytkom do hôr.⁸⁵ Taktiež poukázal na veľkú veľkorysosť horalov a rýchlosť, s ktorou sa zbavujú akejkolvek vecí. Pokiaľ mal niekto dve košeľe a dva páry topánok, musel sa o ne istotne podeliť. Konštatoval, že v takomto systéme sa ukazovali zjavné nedostatky, ktoré nabádali k lenivosti.⁸⁶

J. von Klaproth, ktorý navštívil Čerkesov v roku 1807 – 1808, písal aj o pohostinnosti horalov. Návštevníka zväčša obsluhoval sám hosťiteľ, bez účasti sluhov. Zvykom bolo aby hosťiteľ odprevadil hostí k ďalšiemu „kunakovi“.⁸⁷ Okrem toho, čerkeský národ mal veľký rešpekt pred vekom a starobou. Preto pri posúdení dôležitých otázok sa prizývali najstaršie kniežatá, šľachtici a taktiež najbohatší roľníci.⁸⁸ Uvedené fragmenty poukazujú, že v oblasti tradícií horali prejavovali značnú konzistenciu. Konzervativizmus tradícií bol charakteristickou črtou každodenného života Čerkesov.

Sociálne aktivity Čerkesov

Opisujúc sociálne aktivity Čerkesov Giorgio Interiano poznamenal: „Živia sa hlavne chytaním rýb (jesetera) a pijú vodu zo svojich riek, veľmi užitočnú pre trávenie. Jedia všetky druhy mäsa domácich a divých zvierat. Nemajú ani pšenicu, ani víno, majú však veľa prosa a ďalších obilnín, z ktorých pripravujú chlieb a rôzne pokrmy. Ich nápoj je buza a med.“⁸⁹ Väčšia časť Čerkeska je močaristá a pokrytá trstinou a šachorom. Horali majú svoje cestičky a tajné chodby, ktorými potajomky chodia rabovať chudobných roľníkov a kradnúť u nich nielen dobytok, ale aj deti na predaj.⁹⁰ Väčšinu otrokov predávajú do Egypta.⁹¹ V rámci zamestnania ženy v čerkeskom prostredí G. Interiano spomínal len prácu šľachtickej, ktorej domáce práce pozostávajú z vyšívania tašiek pre ohnivo a remeňov z veľmi mäkkej kože.⁹²

V roku 1629 katolícky misionár Giovanni da Lucca potvrdil, že sociálna aktivita Čerkesov spočíva hlavne v obchode s otrokmi, kožami zvierat a voskom. Pôdu obrábali motykou, nemali peniaze a svoj tovar vymieňali.⁹³ Začiatkom 19. storočia sa sociálne zamestnanie Čerkesov prakticky nezmenilo. Napríklad Frédéric Dubois de Montpérreux napísal: „...bez ohľadu na triedu,

⁸² *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 28.

⁸³ Tamže, s. 55.

⁸⁴ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 256.

⁸⁵ ЛОНГВОРД, ref. 22, s. 91.

⁸⁶ Tamže, s. 159.

⁸⁷ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 125.

⁸⁸ Tamže, s. 209-210.

⁸⁹ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 29.

⁹⁰ Tamže, s. 26-27.

⁹¹ Tamže, s. 26.

⁹² Tamže, s. 29.

⁹³ Tamže, s. 38.

do ktorej Čerkes patrila, bol vždy lenivý a – ak to bolo možné – vyhne sa každej trochu zložitejšej práci. Uprednostňuje byť vystaveným nebezpečenstvu zbrojníckeho života, než aby sa zapojil do práce, ktorá prináša každodenný chlieb. To platí najmä pre Natuchajcov, Šapsugov, Ubychov a všetky horské kmene v oblastiach s nepriaznivými pôdnymi podmienkami.⁹⁴

V podobnom duchu aj Julius von Klaproth poznamenal, že medzi Čerkesmi je veľmi málo remeselníkov. A z toho mála sú zväčša kováči. Časť z nich pracovala so železom, druhá časť so striebrom. Prví vyrábali dýky, kosáky a bity, druhí zbrane alebo brnenie. Žena hrala úlohu krajčírka vo svojej rodine. Manžel vyrábala nábytok a domáce potreby.⁹⁵

F. D. de Montpérreux spomína: „...remeslá a obchod v Čerkesku absentujú. Všetky s Osmanmi sa prejavujú len v mizernom výmennom obchode, pričom základom týchto vzťahov sú otroci. Jediné remeslo Čerkesov sa točí okolo spôsobov nadobudnutia otrokov [ako výmenného prostriedku] nájazdmi na ruské územie a teritória nepriateľských kmeňov. Tento spôsob tu pretrváva od čias Strabóna, aj keď už pomínulo 19 storočí. Vojnová loď pod velením kapitána Wulfa, ktorá ma prijala na svoju palubu, už dvakrát dostala príkaz prenasledovať galeje čerkeských pirátov. Pozoroval som ich a všimol som si len jednu zmenu: ich galeje sú veľké a schopné prevážať veľa ľudí, do 60 – 70 osôb [po čerkesky sa volajú „kať“ alebo „kouafa“ a tiež „kamara“; po abcházsky – „akhbat“; v turecko-nogajskom jazyku „ghemet“]. Poháňané len veslami sa kľúžu pozdĺž brehu. Mamajský prístav [pri Tuapse], známy už zo staroveku svojimi pirátmi, aj v súčasnosti je ústredným bodom čerkeských korzárov.“

Na margo čerkeských žien francúzsky cestovateľ poznamenal, že sa v každej rodine zaoberajú výrobou takmer všetkých domácich predmetov. Vedia spradiť súkno riedkej priadze v žltkasto-zelenej alebo šedej farbe. Vyrábajú plášte a pončo (po rusky „burka“; po čerkesky „džako“), šijú obuv, oblečenie a dokonca vedú vyrobiť vankúše na sedenie, remene a puzdrá na zbrane a šable.⁹⁶ Podobne opísal ženské domáce práce aj F. F. Tornau. Podčiarkol, že žena (manželka) bola povinná starať sa o hospodárstvo. Za pomoci ženského služobníctva tkala súkno, plátno a obliekala manžela a deti od hlavy po päty.⁹⁷

Na základe vyššie uvedených svedectiev je možné konštatovať, že sa v priebehu niekoľkých storočí sociálne aktivity Čerkesov rovnako nezmenili. Tomu napomáhala zachovanie samobytnosti spoločnosti, teritoriálna uzavretosť a dodržiavanie odvekých tradícií.

Sociálna štruktúra čerkeskej society

V súlade so svedectvom janovského cestovateľa Giorgia Interiana na prelome 15. a 16. storočia čerkeská societa pozostávala zo štyroch tried: šľachticov, vazalov, nevoľníkov a otrokov. Šľachta mala veľký rešpekt medzi ostatnými ľuďmi a trávil všetok svoj čas na koni. Netolerovala, aby poddaní vlastnili rovnaké kone. Ak niekto z prostých ľudí aj začal chovať žriebä, šľachtic ho odoberal a na oplátku im dával dobytok. Hovoril im: „Tu je to, čo je vytvorené pre teba, ale nie kôň.“⁹⁸ Viacerí šľachtici vlastnili vazalov a žili nezávisle, neuznávali žiadnu vládu okrem Božej. Nemali žiadne písané právo, ani osoby vykonávajúce spravodlivosť. Sila, obratnosť a sprostredkovatelia riešili všetky ich spory.⁹⁹

Sakralizácia šľachtickej moci v tej dobe dosahovala svoj vrchol. Podľa G. Interiana nobilita zastávala názor, že „šľachticom nemôže byť osoba ním nenarodená, aj keby bol sám vodca; šľachtic nemusí

⁹⁴ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 44.

⁹⁵ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 222.

⁹⁶ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 54-55.

⁹⁷ ТОРНАУ, ref. 19, s. 206.

⁹⁸ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 26.

⁹⁹ Там же, s. 26.

vedieť čítať a zaoberať sa obchodom, pokiaľ nejde o predaj koristi; jeho povinnosťou je riadiť svojich poddaných, brániť ich, zaoberať sa lovom a zapájať sa do vojenských cvičení.¹⁰⁰

V prvej tretine 19. storočia v otázke sociálnej štruktúry Frédéric Dubois de Montpérreux prirovnal Čerkesov k civilizovaným nemeckým štátom a Francúzsku v období prvých kráľov. Čerkesko nazýval vzorom feudálnej dvorskej šľachty stredoveku a hrdinskej aristokracie antického Grécka. Poznamenal: „*Ústava čisto feudálna; kastový duch tu vládne tak prísne, ako kedysi vo Francúzsku a Nemecku*“.¹⁰¹

Na rozdiel od G. Interiana francúzsky cestovateľ F. D. de Montpérreux poukázal na existenciu piatich hlavných tried čerkeskej spoločnosti v 19. storočí: kniežatá, šľachtici, prepustení na slobodu, nevoľníci a otroci. Klasifikujú a popisujú jednotlivé triedy poznamenal: „*Titul kniežatá sa nenadobúda inak ako narodením. Preto kniežatá, želajúc si zachovať nepoškvrnenú čistotu svojho rodokmeňa, sú v otázkach sobášov veľmi prísni. Nerovný vzťah je pre nich veľká potupa. Rozsah ich moci sa meria počtom vazalov, príbuzných a spojencov, ktorých vedia vyzbroidiť a postaviť do boja*“.

Druhá trieda sa skladá zo šľachticov alebo „vork“: Niektorí z nich sa stávajú veľmi silnými, vstupujú do príbuzenského vzťahu s mnohočlennými rodinami. Vykonávajú povinnosti panoša, resp. zbrojnoša a prislubujú kniežatú pri stole.

Trieda prepustených na slobodu sa skladá z bývalých nevoľníkov, ktorí dostali slobodu za akési služby alebo boli predaní do otroctva a vrátili sa s nadobudnutým majetkom a kúpili si príbytok. Majú rovnaké práva ako šľachta a slobodný stav prechádza na ich potomkov.

Závislí alebo nevoľníci tvoria štvrtú triedu. Ide o rovnakých vazalov ako v Európe v období feudalizmu. Žijú v úplnom podriadení vôle kniežatá alebo šľachtica, obrábajú ich pôdu v dobe mieru a chránia ich vo vojne. Táto závislosť prechádza z otca na syna. Avšak každý z nich má svoj pozemok a dobytok, na ktoré ich pán nemá žiadne právo, v zásade ako na nich samých a členov ich rodín. Pokiaľ je nevoľník nespokojný so svojím pánom, môže ho opustiť a usadiť sa niekde inde. Len v podobe trestu alebo výroku súdu môže aristokrat predat' svojho nevoľníka, pričom v takom prípade vec sa musí riešiť na zbromaždení spoločenstva.

Všetky tieto štyri triedy sa len malo líšia svojím oblečením a domácim životom. Dalo by sa dokonca povedať, že medzi nimi panuje úplná rovnosť, keďže vláda nobility nad ich vazalmi je málo citeľná. Ich vzťahy sú založené na dôvere, na patriarchálnom presvedčení, všetka moc je určená starými zvykmi.

Piata trieda – otroci. Každý cudzinec, ktorý sa odváži preniknúť do vnútra tohto kraja a nedokáže pomenovať svojho „kunnaka“ alebo pána, môže vždy očakávať premenu v otroka. Kniežatá a šľachtici každý deň zväčšujú počet svojich otrokov vďaka nájazdom na územia obsadené Rusmi. Otroci sú zdrojom obohatenia pre otrokárov; predávajú ich Turkom alebo ponechajú u seba a snažia sa o ich rýchle zosobárenie.¹⁰²

Podobné triedne rozdelenie a ich charakteristika sa objavuje aj v cestopisoch Juliusa von Klaprotha. Podľa neho „*všetci kniežatá sú si navzájom rovní, ako sú navzájom rovní aj šľachtici. V celej tejto populácii ani jeden človek s vplyvom a dobrou hlavou nedokázal by vytvoriť súdržnejšie spoločenstvo: každé kniežta, každý šľachtic a dokonca každý na slobodu prepustený nevoľník je sám sebe pánom a riadi sa len svojou hlavou*“.¹⁰³

Jedným z najspoľahlivejších svedectiev o živote horských kmeňov v okolí rieky Soča (sídelnej oblasti Ubychov) zanechal ruský prieskumník barón F. F. Tornau, žijúci v rokoch 1835 – 1838 medzi nimi. Konštatoval: „*Národ nepodlieha kniežatám i šľachte, ktorým obyčajne, dostatok a osobná odvaha dávajú právo na rešpekt svojich krajanov, a nepredstavujú medzi ľudom nositeľov prísnej*

¹⁰⁰ Tamže, s. 27.

¹⁰¹ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 35.

¹⁰² МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 35-36.

¹⁰³ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 208.

vlády.¹⁰⁴ Týmto F. F. Tornau naznačuje, že v prvej polovici 19. storočia ubyšská spoločnosť dosiahla obdobie rozkladu kmeňových vzťahov s viditeľnými elementmi decentralizácie. Ako sa ukazuje, v tom čase boli ich kniežatá už len nominálnymi postavami bez autority, akú mali v predchádzajúcich obdobiach. Následne svoje poznatky barón Tornau doplnil: „V kmeňovej rade – keď kniežta je známy svojou odvahou, vie oslovit' a spojiť svoje zámery so želaním národa – je možné očakávať poslušnosť, avšak len krátkodobú. Pomínutelnosť charakteru a ľahkomyselnosť nútia tento národ štepiť sa, sledujúc pritom svoj osob.“¹⁰⁵

Obr. č. 5: Stretnutie čerkeských kniežat (G. Gagarin, 1839 – 1840)

Charakterizujúci systém vládnutia v horskom prostredí je potrebné poukázať na jej zjavnú evolúciu. V 16. storočí bola centralizácia veľmi silnou a bola založená na sile nobility. Po občianskej vojne v roku 1785 sa spoločnosť decentralizovala. V tejto veci sa zreteľne ukazujú niektoré elementy sociálneho napätia. Po prvé, existencia dvoch orgánov riadenia (kmeňová rada a kniežatá), t. j. duálnej vlády; po druhé, charakteristická črta ubyšskej (v zásade – čerkeskej) spoločnosti – orientácia na jednoduchý „život jedným dňom“ v celej svojej rozmanitosti. Bezpochyby, kniežatá a šľachta sa snažili o väčšiu stabilitu, aspoň pre zachovanie svojho postavenia a majetku. Preto stavili na postupné zblížovanie sa a spoluprácu s ruskou mocou, ktorá od Drinopolskej mierovej zmluvy v roku 1829 intenzívne podmaňovala a pacifikovala región východného Pričiernomoria a Kaukazu. To ešte viac prehĺbilo priepasť medzi nobilitou (čiastočne prechádzajúcej do ruských /platených/ služieb) a nižšími vrstvami čerkeskej spoločnosti.¹⁰⁶

¹⁰⁴ АОАГС. Ф. Р-348. ОИ. 1. Д. 19. Л. 8.

¹⁰⁵ АОАГС. Ф. Р-348. ОИ. 1. Д. 19. Л. 9, 13.

¹⁰⁶ Podrobnejšie: ČERKASOV, A. – MEŇKOVSKIJ, V. – IVANCOV, V. – RJABCEV, A. – MOLČANOVA, V. – NATOLOČNAJA, O. Nobilita a ľud ubyšskej spoločnosti: príčiny sociálneho konfliktu. In: *Acta historica Neosoliensia*, roč. 17, 2014, č. 1-2, s. 268-280.

* * *

Nejednotný antropologický vzťah, zaznamenaný v skúmaných prameňoch, rôznych kmeňov tvoriacich čerkeskú spoločnosť naznačuje prítomnosť odlišných oddelených etnických skupín v zložení jeho obyvateľstva. Tento úsudok potvrdzuje aj fakt existencie rôznych jazykov na území Čerkeska a neprítomnosť jazyka medzietnickej komunikácie.

V náboženskej koexistencii sa Čerkesko rozčlenilo na dve časti: u obyvateľov čiernomorského pobrežia dominovali kresťanské a pohanské obrady; horské obyvateľstvo Zakubánia bolo významne islamizované, ale aj tu sa zachovalo pohanstvo. Vo všeobecnosti bolo šírenie islamu v regióne poznačené nielen vonkajšími vplyvmi, ale aj spoločenskou stratifikáciou miestneho obyvateľstva a úlohami, ktoré zohrávali v spoločnosti jeho rôzne sociálne skupiny.

Zvláštnosť sociálneho rozvrstvenia čerkeskej spoločnosti sa prejavovala v zachovaní práv slobodného stavu svojho obyvateľstva (okrem otrokov) a taktiež vo vyznávaní spoločných tradícií a zvykov. Občianska vojna roku 1785 viedla k decentralizácii riadenia horalskej spoločnosti a jej demokratizácii.

Izolovanosť čerkeského územia, nevyvinutosť vonkajších vzťahov, absencia migračných procesov a osobitosti mentality obyvateľstva podmieňovali slabý vývoj remesiel, priemyslu, obchodu a – celkovo – aj charakter sociálnej činnosti.

Je evidentné, že v prvej polovici 19. storočia prebiehal v čerkeskej spoločnosti proces rozkladu kmeňových vzťahov a vyzrieval sociálny konflikt. Vplyv Osmanskej ríše na pričiernomorské kmene sa ohraničoval len na obchodné vzťahy (export zbraní na boj proti Rusom a import otrokov a čerkeských žien do tureckých háremov). Za týchto podmienok pre harmonický vývin horalov, aspoň po ranoindustriálnu úroveň a s predpokladom zachovania identity, boli potrebné storočia. Taký čas im však dejiny neposkytli.

Pod vplyvom sociálnej a náboženskej rozpoltenosti, ale s túžbou po slobode, Čerkesi – žijúci „jedným dňom“, neuznávajúci svoje kniežatá ani autoritu starejších – prispeli k neslávnemu výsledku. Tragickému vysídleniu za hranice rodnej zeme – čerkeskému muchadžirstvu.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Muchadžirstvo (*rus.* мухаджирство aj махаджирство; *arab.* نوحول حائل muhaceret – presídlenie, emigrácia) – vo všeobecnosti masové a cielené presídlenie moslimov do moslimskej krajiny z nemoslimského štátu, pokiaľ sú v menšine (napr. v dôsledku anexie moslimskej krajiny kresťanským štátom) a neželajú si zmieriť sa s menšinovým postavením. Podrobnejšie pozri: DUDAREV, S. L. On the Question of the Terms «Muhajirun» and «Muhajirism». In: *Bylye Gody*, roč. 44, 2017, č. 2, s. 525-532.

V prípade čerkeského muchadžirstva: Na konci rusko-kaukazskej vojny (1817 – 1864) ruská administratíva vznikla ultimátum o vysídlení moslimských horských národov východného Čiernomoria. Mali možnosť presídliť sa buď do kubánskych stepí alebo do Osmanskej ríše. Samotné presídlenie horských národov Severného Kaukazu na teritórium Osmanskej ríše kulminujúce v 60. rokoch 19. storočia – tzv. muchadžirstvo – sa realizovalo v niekoľkých etapách. Obyvatelia západného Čerkeska boli pod konvojom deportovaní na čiernomorské pobrežie, následne prevážaní loďami na maloázijské pobrežie a osmanskou vládou rozsídľovaní v malých skupinách do rôznych častí ríše (čiastočne na území Anatólie, väčšinou však na Balkánsky polostrov, hlavne do Bulharska). Celkový počet deportovaných nie je presne známy. Odhaduje sa, že štvrtina obyvateľstva horských kmeňov severozápadného Kaukazu bola presídlená na Kubáň a tri štvrtiny do Osmanskej ríše, pričom Šapsugovia a Ubychovia odišli takmer všetci. Podľa súčasných odhadov do Malej Ázie bolo presídlených 350- až 450-tisíc Puďí, hoci sa vyskytuje oveľa väčšie údaje – 1,5 mil. deportovaných osôb. Vyčistené územie sa medzitým osídľovalo ruskými kozákmi, Arménmi a obyvateľstvom z centrálnych častí Ruskej ríše. Súčasný výskumy nenechávajú na pochybách, že deportácie kaukazských horalov bola rusko-osmanským projektom prospešným pre obe strany. Ruské impérium získalo úrodné a strategicky významné územia. Osmanská ríša získala zdravú populáciu s rozvinutými tradíciami vojenskej kultúry, ktorú osídľovala najmä v balkánskych provinciách Porty, kde plnili úlohu živého pohraničného plotu medzi kresťanským obyvateľstvom. НЕФЛЯШЕВА, Н. Миграции с Северного Кавказа вчера и сегодня. Мухаджирьы. In: *Сайт «Кавказский узел»* (www.kavkaz-uzel.eu), 25.6.2017.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- Archive Department of the Administration of the city of Sochi* (AOAGS). FR-348. Op. 1. D. 19. L. 13-14.
- Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв.* (1974). Нальчик.
- Античные источники о Северном Кавказе* (1990). Нальчик.
- BELL, J. S. (1840). *Journal of a Residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839*. Vol. 1-2. London : E. Moxon.
- БЕЛЛ, Дж. (2007). *Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837–1839 годов*. В 2 т. Нальчик.
- Большая энциклопедия* (1902). Под ред. С.Н. Южакова. В 22 т. Т. 3. Санкт-Петербург.
- ČERKASOV, A. – MEŇKOVSKIJ, V. – IVANCOV, V. – RJABCEV, A. – MOLČANOVA, V. – NATOLOČNAJA, O. (2014). Nobilita a ľud ubyšskej spoločnosti: príčiny sociálneho konfliktu. In: *Acta historica Neosoliensia*, vol. 17, No. 1-2, pp. 268-280.
- Descrittione del Mar Negro & della Tartaria per il d. Emiddio Dortelli d'Askoli, zett. Dom.: prefettodel Caffa, Tartaria & c.* 1634.
- DUDAREV, S. L. (2017). On the Question of the Terms «Muhajirun» and «Muhajirism». In: *Vylye Gody*, vol. 44, No. 2, pp. 525-532.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXXVIIIа: Черкесы (1903). Санкт-Петербург.
- GLANVILLE, P. a kol. (2002). *Encyklopedie jazyků Evropy*. Praha.
- Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе* (1992). Сост. В.В Латышев. Санкт-Петербург.
- ИНТЕРИАНО, Дж (1974). *Быт и страна зихов, именуемых черкесами*. Нальчик.
- IVANTSOV, V. G. – CHERKASOV, A. A. – TARAKANOV, V. V. – MOLCHANOVA, V. S. – NATOLOCHNAYA, O. V. (2015). Russian and Foreign Authors of the late 18th – 19th Centuries on the North-West and Central Caucasus (the Historiographical and Historical Aspects). Part 1. In: *Vylye Gody*, vol. 35, No. 1, pp. 70-80.
- ЮДИН, П. (1914). Лжепророк Ушурма-ших Мансур (Из истории религиозных движений на Кавказе). In: *Русский архив*, No. 10, pp. 217-229.
- Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*. Сост. В. Аталиков. Вып. III. (2010). Нальчик.
- KLAPROTH, J. von (1812 – 1814). *Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808*. Vol. 1 – 2. Halle und Berlin.
- КЛАПРОТ, Ю. (2008). *Описание поездок по Кавказу и Грузии в 1807 и 1808 годах*. Нальчик.
- La vita et sito de' Zichi, chiamati Ciarçassi, Historia notabile* (di Geor. Interiano) (1502). Venezia, Aldo Manuzio.
- LONGWORTH, J. A. (1840). *A Year Among The Circassians. In two volumes*. London, Henry Colburn.
- ЛОНГВОРД, Дж. (2002). *Год среди черкесов*. Нальчик.
- ЛЮЛЬБЕ, Л. Я. (1990). *Черкесия: историко-этнографические статьи (С издания 1927 года, Краснодар)*. Краснодар.
- МАРИНЬИ, Т. де (2015). *Путешествие в Черкессию*. Перевод с англ. Р. О. Корсаков. Санкт-Петербург.

- MONTPERREUX, F. D. de (1838 – 1849). *Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée*, 6 zv. Paris : Librairie de Gide, 1839–1849.
- МОНПЕРЭ, Ф. Д. де (2010). *Путешествие вокруг Кавказа*. Т. 1. У черкесов и абхазов. Майкоп.
- NEFLIASHEVA, N. Migratsii s Severnogo Kavkaza vchera i segodnia. Mukhadzhiry. In: *Sait «Kavkazskii uzel»* (www.kavkaz-uzel.eu), 25. 6. 2017.
- OLEARIUS, A. (1663). *Ausführliche Beschreibung Der Kundbaren Reyse Nach Muscov und Persien: So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandtschafft von Gottorffa ußan Michael Fedoronitz den grossen Zaar in Muscov/ und Schach Sefi König in Persien geschehen...* Schleßwig, Holwein.
- Описание перекопских и ногайских татар, черкесов, мингрелов и грузин Жана де Люка, монаха Доминиканского ордена (1625). Перевод П. Юрченко. In: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 11. Одесса, 1879, pp. 473-493.
- СПЕНСЕР, Э. (2008) *Описание поездок по западному Кавказу, включая путешествие через Имеретию, Мингрелию, Турцию, Молдавию, Галицию, Силезию и Моравию в 1836 г.* Нальчик.
- TAITBOUT DE MARIGNY, J. V. É. (1837). *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*. London, John Murray.
- ТОРНАУ, Ф. Ф. (2008). *Воспоминания кавказского офицера*. В двух частях. Майкоп.
- Travels in the Western Caucasus, Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836*. By Edmund Spencer, Esq. Author of „Travels in Circassia“, &c (1838). London, Henry Colburn.
- Voyage en Circassie fait en 1818, Par M. Taitbout de Marigny* (1821). Bruxelles, De L'Imprimeriede J. Dekeyn.
- VOROŠILOV, V. I. (2008). *Istorija ubyčov*. Майкоп.